

Klimathot och migration i Afrika – en global rättvisefråga

AV OLIVER C. RUPPEL

Den 19 november 2011 offentliggjorde påven Benedictus XVI ett nytt kyrkligt dokument, *Africae munus*, under sitt besök i den västafrikanska staten Benin. *Africae munus* är ett så kallat postsynodalt dokument och vänder sig i första hand till den katolska kyrkan i Afrika. Dokumentets centrala teman är försoning, rättvisa och fred på den afrikanska kontinenten. Dokumentet är en uppföljning av ett tidigare dokument, *Ecclesia in Africa*, som utgavs efter den första särskilda biskopssynoden för Afrika. Det nya dokumentet återspeglar de debatter och rekommendationer som de afrikanska kyrkoledarna gav uttryck för vid den senaste Afrika-synoden som hölls i Vatikanen år 2009.

Africae munus innehåller även en sektion som särskilt befattar sig med frågor om migranter, tvångsförflyttade och flyktingar som söker ett nytt hem och fredliga levnadsförhållanden i Afrika eller någon annanstans. Omfattningen av denna rörelse, som påverkar varje land på kontinenten, åskådliggör tydligt olika former av fattigdom som har sin orsak i olika brister i den offentliga förvaltningen. Tusentals människor har försökt och försöker fortfarande korsa öknar och hav för att finna en trygg och fredlig bostadsort, bättre undervisning och större frihet. Tyvärr möts flyktingar och tvångsförflyttade alltför ofta i stället av våld, tvång, fångenskap eller också går de under och dör. Några stater har reagerat på denna utveckling genom att in-

föra en repressiv lagstiftning. Den svåra situationen för dessa fattiga borde väcka vars och ens medkänsla och en generös solidaritet, men ofta leder den bara till ännu mer rädsla. Många betraktar migranter som en börda och ser på dem med misstänksamhet och enbart som en orsak till otrygghet och hot. Ett sådant synsätt underblåser sedan intolerans, främlingsfientlighet och rasism. Migranterna tvingas att ta lågavlönade arbeten som ofta är illegala och förnedrande. Migrationen både inom och från kontinenten blir till ett komplicerat drama som allvarligt påverkar Afrikas befolkning och ofta leder till destabilisering eller upplösning av familjerna.

I *Africae munus* heter det vidare att ”sommilika affärsmän, regeringar och finansiella grupper är inblandade i exploateringsprojekt som förorenar miljön och förorsakar en ny ökenutbredning. Allvarliga skador tillfogas naturen – skog, flora och fauna – och otaliga arter hotas av utrotning. Allt detta är ett hot mot hela ekosystemet och därmed mot människornas överlevnad.”

De båda ovan nämnda uttalandena i *Africae munus* skall här sättas in i en vidare reflexion över de problem som klimatförändringarna vållar genom att de leder till stora folkförflyttningar i Afrika.

Klimathotets konsekvenser i Afrika

Trots Afrikas relativt begränsade egna bidrag till världens totala utsläpp av växt-

husgaser är Afrika ändå en av de kontinenter som drabbats allra värst av klimatförändringarna. Den globala uppvärmningens konsekvenser för Afrikas agrikulturella sektor hör sannolikt till de mest omedelbara och djupgående på hela vår planet. Vattenbristen sätter ofta omedelbart stopp för många initiativ till ekonomisk utveckling inom jordbrukssektorn, som fortfarande hör till de viktigaste delarna av Afrikas ekonomier. Klimatförändringarna får också ekonomiska följder för boskapsskötseln. Varmare och torrare klimat påverkar den negativt, vilket leder till att situationen för regionens livsmedelsförsörjning förvärras.

Stigande temperaturer och minskande nederbörd i Afrika, till följd av klimatförändringar, kommer sannolikt att minska jordbrukets avkastning under de kommande tjugo åren. Perioder av torka och översvämningar kommer att försämra tillgången på livsmedel och näring. Höjningen av havsnivån, torka, värmeböljor, översvämningar och kraftiga variationer i nederbörden kan drabba miljoner människor med undernäring och öka antalet personer som kommer att drabbas av vattenbrist.

Folkförflyttningar orsakade av klimatförändringar

IPCC, en mellanstatlig kommission som arbetar med frågorna om klimatförändring, förklarade i sin första rapport härförleden att en av de viktigaste följderna av klimathotet visar sig i människors mobilitet. Stigande folkmängd och försämrade naturtillgångar kommer tillsammans att öka migrationen – både internt inom länderna men också över gränserna. Ökad migration på grund av klimatförändringar anses komma att växa i en hittills aldrig skådad omfattning. Låglänta öar, kust- och deltaregioner i Afrika förväntas bli särskilt utsatta som mål för migration.

En ökad frekvens av extrema och plötsliga väderomslag kan få katastrofala effekter, beroende på hur utsatt ett samhälle är och vilken förmåga det har att anpassa el-

ler återhämta sig. Afrikanska samhällen har i stor utsträckning en svag förmåga till anpassning till extrema väderförhållanden, vilket gör dem särskilt sårbara för klimatrelaterade katastrofer. En global studie som genomfördes 2009 visar att mer än 20 miljoner människor förflyttats på grund av sådana plötsliga naturkatastrofer. Man har vidare uppskattat att antalet tvångsförflyttade i Afrika har ökat från 697 066 till 1,7 miljoner under år 2010.

Det är realistiskt att anta att konsekvenserna av klimatförändringarna framöver kommer att bestämmas av bland annat följande faktorer: kvantiteten utsläpp av växthusgaser, befolkningstillväxt, befolkningsfördelning och samhällets förmåga att anpassa sig på olika plan. Men hittillsvarande beräkningar är ganska spekulativa, eftersom migration inte bara har en enda orsak utan påverkas av många olika faktorer. Man måste beakta miljön i dess vidare sociala, ekonomiska och politiska kontext för att söka avgöra vilken roll den spelar för det faktiska migrationsbeteendet.

Klimatets inverkan på livsmedelsförsörjning och vatten i utvecklingsländernas lantbruksområden förväntas öka migrationen till städerna. I det subsahariska Afrika anses detta redan vara en betydande faktor i urbaniseringens tillväxt. Nästan 40 procent av Afrikas totala befolkning (som uppgår till runt en miljard) bodde år 2009 i stadsområden, och det beräknas att 50 procent av Afrikas befolkning kommer att bo i städer 2030 och 60 procent 2050. Städerna i Afrikas inland är utsatta för högre omgivningstemperaturer och frekventare värmeböljor med möjlig risk för vattenbrist, skador på infrastrukturen och förtorkad vegetation. Minskad nederbörd, torka och översvämningar kan göra åkerbruksmarken improduktiv eller bosättningar på landsbygden obeboeliga. Lantbornas försörjning drabbas då hårt och de tvingas att flytta till stadsområden.

Afrika har 37 städer med mer än en miljon invånare. Hälften av dem ligger i låglänta kustområden som är särskilt sårbara

för extrema väderförhållanden orsakade av klimatförändringen. Dessa städer kommer sannolikt att drabbas av stormvågor, höjning av havsnivån, ökat antal översvämningar, erosion i kusttrakterna, jordskred och spridning av vattenburna sjukdomar. Allt detta kan ha en förödande effekt på bebyggelsen. Beroende på sin placering och konstruktion är byggnader och infrastrukturer olika sårbara för översvämningar och andra extrema väderförhållanden. Jordskred och sättningar i byggnader, särskilt när de är byggda på lera, fordrar förbättrade konstruktioner och en höjd standard på infrastrukturen, som att placera byggnaderna högre upp, förstärka vägar och öka kapaciteten att torrlägga marken efter stormfloder. I det sammanhanget bör man särskilt påpeka den höga riskfaktorn för lågliggande slumbbyggelse. Även om antalet sluminvånare numera minskar är informella bosättningar ett av de största hoten mot urban stabilitet i Afrika och därmed också mot allmän politisk stabilitet.

Klimatförändringar, konflikter och katastrofer

Klimatförändringar kan även ge upphov till konflikter, bland annat krig, terrorism, diplomatiska, etniska och handelsrelaterade strider. Konflikterna har dessutom i sin tur en indirekt påverkan på klimatförändringarna. Med andra ord påverkar klimatförändringar den naturliga miljön, och förändringar i den naturliga miljön kan sedan orsaka framtida konflikter.

Relationen mellan miljömigration och konflikter är komplex och svårhanterlig. Miljömigranter som slår sig ner någonstans kan lägga en ytterligare, och ibland outhärdlig, börda på sin nya miljö. Detta kan leda till friktion mellan miljömigranterna och landets lokalbefolkning och därmed orsaka konflikter. Det kan i sin tur utlösa en annan migrationscykel. Konflikten kan skada den naturliga miljön så till den grad att en annan grupp beslutar att migrera därifrån. Konfliktdrabbade regioner återspeglar ock-

så en brist på statlig kontroll eller effektivt styre. En ineffektiv miljöhantering kan bidra till att miljöns bryts ned, något som i sin tur kan leda till miljömigration. Konfliktdrabbade regioner i Afrika gör det också svårt för miljömigranter att migrera fredligt.

När man vill bedöma huruvida en klimatförändring kommer att bli orsak till en konflikt, måste man för det första fråga sig vilka sociala förändringar som uppkommer ur en klimatväxling, och för det andra vilken typ av konflikt som kan uppkomma från en viss typ av social förändring. Samtidigt är sociala faktorer beroende av politiska och ekonomiska faktorer. Klimatförändring tillsammans med sociala, politiska och ekonomiska faktorer kan leda till migration. I själva verket är migration förmodligen det äldsta sättet att reagera på en miljöförändring. Historiskt sett har människor alltid gett sig av för att slå sig ner i miljöer som befordrar överlevnaden, men som också ger möjlighet till en stabil mänsklig existens. Men det finns också andra valmöjligheter. Människor kan anpassa sig till förändringar i miljö och kan också lyckas med att minska deras inverkan, eller de kan låta bli att göra någonting alls och acceptera en sämre livskvalitet.

IPCC:s särskilda rapport om hantering av risker för extrema händelser och katastrofer för att få till stånd en anpassning inför klimatförändringar (SREX) bedömer den vetenskapliga litteraturen om relationen mellan klimatförändringar och deras följder för samhället och en hållbar utveckling. Bedömningen gäller interaktionen mellan klimat-, miljö-, och mänskliga faktorer som kan leda till påverkan och katastrofer, valmöjligheter för att hantera riskerna och den betydande roll som andra faktorer än klimatet kan spela. Ett viktigt rön som rapporten förmedlar är att mer än 95 procent av alla dödsfall på grund av naturkatastrofer ägde rum i utvecklingsländer.

Afrikanska erfarenheter

Många regioner i Afrika lider under ett

ökande klimathot med åtföljande allvarliga miljöproblem, såsom torka, ökenspridning, brist på skogsresurser och biologisk mångfald, översvämningar, försämrad hälsa och föroreningar. Klimatförändringars inverkan förväntas få allvarliga konsekvenser för tillgången på livsmedel, hälsa och ekonomisk utveckling. Tyvärr kommer detta också att drabba möjligheten att nå de uppställda målen för utveckling under millenniet.

UNDER 2011 DRABBADES Östafrika av den värsta livsmedelskrisen under 2000-talet. I Etiopien, Somalia och Kenya befann sig miljoner människor i en fruktansvärd brist på livsmedel, rent vatten och sanitet. Allvarlig torka har utan tvivel bidragit till katastrofens väldiga omfång, men krisen har orsakats av människor och politiska beslut lika väl som av väderförhållanden.

Karamoja är ett område nordöst om Uganda som gränsar till Kenya i väster och till Sudan i norr. Regionen råkar lätt ut för livsmedelsbrist på grund av oförutsedd väderlek. Här visar det sig också hur svårigheter i produktion och hantering av livsmedel snabbt kan utlösa sådana mekanismer som boskapsstölder och en ökad användning av skjutvapen. I Karamojaregionen är nederbörden oberäknelig, och det har skett en drastisk minskning av vegetationen under de senaste åren. Världslivsmedelsprogrammet (WFP) har en permanent bas i Karamoja och har distribuerat livsmedel där sedan 1963. Torrperioderna har återkommit nästan oavbrutet från 1982. Förlängda torrperioder har destabiliserande effekter på samhället och plundringar blir ett vanligt sätt att skaffa sig inkomst.

I ILEMI-TRIANGELN, ETT omstritt territorium där sydöstra Sudan gränsar till nordvästra Kenya och sydvästra Etiopien, är problemen likartade. På grund av klimatförändring måste herdefolket ta sig in på varandras betesmarker. De bryter därmed mot den traditionella samexistensen i detta gränsområde och tillgriper sedan väpnade konflikter. Kli-

matförändringen påverkar också herdefolkens kulturtraditioner på Afrikas horn, särskilt vid initiationen av unga krigare. Det finns en symbiotisk relation mellan trygghet och ekonomisk utveckling; klimatförändringen försämrar däremot landets produktivitet, och plundringar blir en kortsiktig lösning för att klara situationen.

DARFURKONFLIKTEN VAR EN komplicerad kris i västra Sudan. Årtionden av torka, ökenspridning och överbefolkning hörde till de faktorer som fick nomader att söka vatten och driva sin boskap söderut, till områden som huvudsakligen bestod av jordbruks-samhällen. Till slut eskalerade spänningen mellan olika etniska grupper till väpnad konflikt. Bortsett från de miljoner som förflyttades inom landet, blev flyktingar inhysta i läger som drevs av FN:s flyktingorgan (UNHCR) på andra sidan gränsen till Tchad. Deras närvaro där skapade miljöproblem på båda sidor om gränsen, eftersom behovet av ved fick flyktingar att förstöra skogarna omkring läggen och gräva nya vattenhål, något som hindrade vattentillförseln.

TCHADSJÖN ÄR EN naturlig vattenreserv som korsar nationsgränser, förbinder användare över gränserna och bidrar till olika slag av ekonomisk försörjning. Den är den mest betydande naturformationen i flodområdet och delas av Kamerun, Tchad, Niger och Nigeria. I området kring Tchadsjön är klimatförändringen inte bara ett framtida hot utan redan en aktuell fara som ställer samhällena runt sjön inför stora problem. En uppenbar inverkan på sjön av klimatförändringen är att dess ytvatten snabbt minskar. Den är en viktig källa för färskvatten för människor, boskap och allt djurliv i fyra afrikanska stater. Under de senaste fyrtio åren har sjöns vattenmängd kontinuerligt minskat. Detta har i sin tur drabbat ekosystemen både i vatten och på land, tillgången på färskvatten och den vidare miljön. Till de skadliga inflytandena hör minskad tillgång på fisk, igenslamning, förlust av vege-

tation och betesmark. Även om lokalbefolkningen har levat med dessa problem under många år och har funnit sätt att hantera dem – om också mestadels ineffektiva – har deras omfattning och intensitet skärpts av klimatförändringen. En FN-studie har identifierat ”klimatförändring” som den mest betydande förändringen i Tchadsjöns flodområde. Området är etniskt mycket heterogent och omfattar drygt 300 olika grupper. Även om flera religioner praktiseras inom regionen är invånarna till övervägande del muslimer. Som unikt och gränsöverskridande vattendrag vid Saharaöknens utkant erbjuder Tchadsjön en livlina för miljoner människor som bor i flodområdet. Den används som dricksvatten, för åkerbruk, fiske och för religiösa och kulturella aktiviteter. Med tanke på dess betydelse för områdets försörjning och ekonomiska framsteg kommer en fortsatt minskning av sjön att underminera själva grunden för mänsklig utveckling i flodområdet.

NIGERDELTA LIGGER VID södra Nigerias Atlantkust, där floden Niger delar sig i många förgreningar. Det är det näst största deltat i världen med en kustlinje på omkring 450 kilometer. Områdets ekologi är starkt diversifierad och försörjer ett stort antal land- och vattenburna arter av flora och fauna. Invånarna, som tillhör många olika etniska grupper, är utspridda i mer än 6 000 samhällen. Omkring 1 500 av dessa hyser multinationella oljebolag och deras verksamheter. Utsläpp av olja har förorsakat en omfattande miljöförstöring och tenderar att skapa konflikter mellan värdsamhällena och oljebolagen. En annan utmaning är erosion och översvämningar längs kusten, liksom skogsskövling och nedbrytning av mark. Bådadera drabbar stora arealer i Nigerdeltat på grund av de multinationella bolagens aktiviteter. Enligt Nigerias federala regering har skogsskövling och nedbrytning av mark ökat i Nigerdeltat och i västra Nigeria. Särskilt i Nigerdeltat har miljön lämnats förstörd och nedbruten. Denna situation har

också bidragit till många olika konflikter som rör kontrollen över naturtillgångarna.

EN ANNAN NYLIGEN avslutad studie har analyserat regionala trender i temperatur, nederbörd, torrperioder och översvämningar under de senaste fyrtio åren och deras inverkan på försörjning, migration och konflikter i sju afrikanska länder från Atlantkusten till Tchad. Analysen påvisar betydande förändringar i regionala klimatförhållanden. Många klimatologiska oroshärder finns i den centrala delen av Sahel, Niger, Burkina Faso, norra Ghana och landets kust, lika väl som i norra Togo, Benin och Nigeria. Gemensamt för dessa är att de har blivit svårt drabbade av översvämningar men också av temperaturväxling och perioder av torka, vilka har drabbat försörjningen av miljoner människor som är beroende av naturtillgångarna. Tillsammans med befolkningstillväxt och svaga regeringar har detta lett till en ökad konkurrens om de knappa resurserna och till ändrade migrationsmönster i området.

Migranter, flyktingar och internt tvångsförflyttade

Termen ”klimatflykting” syftar på en subkategori av migranter vars omflyttning kan knytas direkt till klimatförändring. Det finns också subkategorier av klimatflyktingar – de kategoriseras efter om migrationen är frivillig eller påtvingad, om den är förutsedd eller oväntad och den roll som nedbrytning av miljön spelar i deras beslut. Det är emellertid svårt att avgöra vilken nivå av tvång eller förutseende som är inblandad i besluten att migrera och om anpassningsförmågan har påverkats också av andra faktorer. De som tvingas att stanna kvar, eftersom de saknar de finansiella resurserna eller lämpliga nätverk för att tillförsäkra dem en framgångsrik migration, kan falla mellan stolarna i en redan begränsad internationell lagstiftning.

Det finns emellertid ett behov av en klar definition av termen ”klimatflyktingar” ef-

tersom det råder osäkerhet om huruvida klimatflyktingar legalt kan klassificeras som flyktingar enligt den internationella flyktingkonventionen, den så kallade Genèvekonventionen av år 1949. Konventionen definierar en flykting som en person med en ”välgrundad fruktan för att bli förföljd på grund av ras, religion, nationalitet, medlemskap i en särskild social grupp eller politisk åsikt, som är utanför sitt hemland och är ur stånd eller på grund av sådan fruktan ovillig att utnyttja skyddet från detta land, eller som inte har någon nationalitet och är utanför det land där han/hon tidigare bott som resultat av sådana händelser eller som på grund av sådan fruktan är ovillig att återvända till det.”

Det finns många komplikationer i försöken att klassificera klimatflyktingar som flyktingar under Genèvekonventionen. Innebörden av termen ’flykting’ är fastställd av internationell lag, och definitionen anger inte (uttryckligen) miljöskäl för att lämna landet som tillräckligt för att kvalificera för flyktingstatus. Fruktan för förföljelse måste finnas där, och om inte naturen kan ses som en förföljare är miljöskäl inte tillräckliga. Dessutom vilar begreppet flykting på att en internationell gräns korsas – en person som rör sig inom sitt eget land kallas inte flykting utan internt tvångsflyttad. Vidare innebär termen flykting att personen är ur stånd att återvända till det land som han/hon har flytt från av välgrundad fruktan för förföljelse, medan en klimatflykting i vissa fall är ur stånd att återvända till den plats han/hon kommit från av andra skäl än en välgrundad fruktan för förföljelse.

Andra internationella dokument, såsom Afrikanska unionens konvention om särskilda flyktingproblem av år 1969 och Cartagena-deklarationen om flyktingar av år 1984, har definierat flyktingar i en vidare betydelse än Genèvekonventionen. Termen ’flykting’ kan här brukas om personer som är ”tvingade att lämna sin vanliga bostadsort beroende på händelser som allvarligt stör den allmänna ordningen”. Vissa miljö-

problem som är orsakade eller förvärrade av klimatförändring kan medföra en allvarlig störning av den allmänna ordningen, men dessa två dokument var inte ursprungligen avsedda att skydda klimatflyktingar. Många andra definitioner har föreslagits. De flesta av dem specificerar inte om personen måste korsa en internationell gräns för att räknas som flykting och de skiljer sig avsevärt åt när det gäller huruvida migrationen måste vara tidsbestämd eller permanent.

Somliga anser att klimatflyktingar skulle kunna erbjudas samma skydd som flyktingar enligt internationell lag. Men det finns många politiska och ekonomiska skäl till att somliga länder inte vill utsträcka lagstiftningen till att gälla klimatflyktingar.

Den internationella organisationen för migration, liksom FN:s flyktingorgan UNHCR, använder termen ’tvångsflyttade på grund av miljö’ när det rör sig om klimatflyktingar. En miljömigrant som inte överskrider sitt eget lands gräns räknas som en internt tvångsflyttad och är inte skyddad av internationell flyktinglag. Sådana personer får inte samma mått av skydd och omsorg som de som är utsatta för konflikter eller plötsliga katastrofer. Ansvaret ligger hos staternas regeringar, och beroende på situationen kan dessa snabbt vilja slippa ifrån detta ansvar.

Afrikanska unionens konvention för skydd och bistånd åt internationellt tvångsflyttade i Afrika antogs i Kampala, Uganda den 23 oktober 2009. Hittills har dock endast sju afrikanska länder ratificerat den. Artikel 5.4 förpliktar stater att ”vidta mått och steg för att skydda och bistå personer som har blivit internt tvångsflyttade på grund av katastrofer, orsakade av naturen eller av människor, bland annat klimatförändring”.

Rättvisa, jämlikhet och fred

Hur ter sig då de här diskuterade frågorna om man ser dem i belysning av det nya synoddokumentet *Africae munus*? Synoddokumentet avslutas med orden att ”sanningen om globaliseringen som en process och

dess fundamentala etiska kriterium består i den mänskliga familjens enhet och dess utveckling mot vad som är gott. Ett konsekvent engagemang fordras för att främja en personbaserad och samhällsorienterad kulturell process med en världsvid integration som är öppen för gränsöverskridande.” Den uttalar också att ”globaliseringen av solidaritet redan har visat sig i någon mån i vad som gäller internationellt bistånd. I dagspridder sig nyheterna om katastrofer snabbt över världen och leder ofta till en våg av medlidande och konkreta handlingar präglade av generositet.”

För att försvara de behövandes rättigheter med den respekt och solidaritet som de är värda fordras emellertid att det internationella samarbetet förbättras. De ansträngningar som har gjorts för att ge rättigheter en central plats i varje kommande klimatförändring har inte varit människocentrerade. De flesta internationella dokument om mänskliga rättigheter skrevs innan klimatförändringarna blev en allmän angelägenhet. Rätt till livsmedel, vatten, bostad och hälsa eller sådant som hör samman med kön, barn och ursprungsfolk måste också ses i klimatförändringarnas kontext.

År 2009 antog Human Rights Council resolution nr 10/4 som erkänner klimatförändringarnas betydelse för mänskliga rättighe-

ter. Till detta hör också argument som bygger på staternas förpliktelser till mänskliga rättigheter, fastställda i olika internationella dokument. Dessa förpliktelser kan erbjuda en legal grund för hur klimatförändringar skall hanteras och vem och vad som måste skyddas från deras inverknings.

Å ena sidan behöver mänskliga rättigheter ses som statliga förpliktelser. Det är principiellt staten som är ansvarig för att de mänskliga rättigheterna upprätthålls. Å andra sidan är det otillräckligt att lägga allt ansvar på staten när det gäller följderna av klimatförändring. Om människor i Afrika blir hotade av klimatförändring måste man också ta hänsyn till att dessa till stor del beror på sådant som har beslutats på andra håll i världen.

Rättigheter och ansvar bör fördelas med större rättvisa mellan samhällen: både globalt, regionalt och på familjenivå. Det innebär en garanti för att fattiga och marginaliserade samhällen i utvecklingsländer inte skall lida under en oproportionerlig börda. I ljuset av detta står det klart att klimatförändringar ställer väsentliga globala frågor om rättvisa och distribution, särskilt med tanke på det lidande som de kan ge upphov till i framtiden.

ÖVERSÄTTNING OCH BEARBETNING:
PER BESKOW OCH ULF JONSSON

Stöd Signum

Bankgiro: 5487-7907

Märk din gåva

”Signum”

Tack på förhand!